

הענין הראשון.

מנהג קדום בארצות הללו מימי קדם, בימי הרבנים הגדולים, וכן בארץ צרפת ובאשכנז שאומרים אחר ברכת אהבת עולם כשבאים להתחיל בקריאת שמע, אל מלך נאמן, ובאמת לא היה מנהג זה לא בארץ המערב בא"י ולא בארץ המזרח, וגם לא בארץ קטלוניא¹ אשר היתה מקדם בכלל ארץ ספרד, וכבר הגיע ליריגו מחזורים מארץ קטלוניא כתובים מזמן קדם קדמתה שלא היה [מנהג זה] כי היה מנהגם כארץ ספרד ברוב הדברים או בכלם. ובימי ר' זרחיה הלוי² שיצא בבחורתו מעיר גירונדא³ וזכה ללמוד במגדל לוניל⁴ ועמד שם זמן רב וחזר לו לשם, והנהיג בשם כל בני הקהל כמנהג הארץ הלזו, ונקבע במחזורותיהם כדרך שהוא קבוע במחזורים שלנו. ובהגיע תור הרב הגדול ר' משה בר' נחמן ז"ל, ראה שמקודם לא היו נוהגים כך ושכל ארץ ספרד לא היה אומרים אותו ונתקשה בעיניו על שהיו אומרים אותו, מצורף למה שהיה הרב בר מחלקתו של הרב ר' זרחיה ומגיה על ספרו, עד שחיבר מזה ספר נכבד קראו ספר מלחמות והעיד הרב ז"ל ששאל בזה את הרב המופלג רבינו מאיר מטוליסולא⁵ ושהרב ז"ל השיבו שהוא מעות, ושאינ אומרים אותו בכל ספרד, ולא בארץ ישראל ונתבטל המנהג על פי הרב ונמחק מן המחזורים, והחזיק הרב טובה לעצמו ונתן שבת והודאה לאל על שנתבטל השבוש הזה על ידו. ונתן מעם לדבריו מפני שברכת אהבת עולם הוא ברכת מצות שמע ואין להפסיק, והביא ראיה ע"ז ממה שאמרו בירושלמי של ברכות (כ"ד ע"ב) הפורס על שמע והעובר לפני התיבה והנושא את כפיו, והקורא בתורה, והמפטיר בבניא,

Catolonia¹

² הוא רבינו זרחיה בעל המאור בזמן הראב"ד.

Gerona³

⁴ כך קראו את עיר לוניל מגדל. עיין סוף מנחת הקנאות וכ"כ בפתיחתו לס'

המאור: ליציהי ורחיהו במגדל ירחי שהוא עיר לוניל.

⁵ Toledo הוא רבינו מאיר בר מודרוס הלוי (רמ"ה) אבולפוא, תבירו של הרמב"ן.

עיין שה"ג אות מ'.

והמברך על אחת מכל מצות האמורות בתורה, לא יענה אמן אחר עצמו, ואם ענה הרי זה בור, והיתה ראייה זו פשיטא בעיניו שעניית אמן זה הוא הפסק, עד שחתך את הדין מכחה, שכל שאומר אל מלך נאמן הרי הוא כאומר אמן, וכמו שאז"ל (שנת ק"ט) מאי אמן אל מלך נאמן, ואף כשאמרו שלא במקום אמן, כל שכן שהוא הפסק, שהרי יש בו רבוי תיבות יותר מבאמן, וא"כ כל שאמרו בין במקום אמן, בין שלא במקום אמן הרי הוא בור וטועה, והוא הפסק וצריך לחזור ולברך. ובזמנינו זה באו הנהגות למידיים מקובלים משנות הרב, והיו מתמיהים עלינו על שהיינו מחזיקים במנהג זה, ובאמרנו להם יום יום, שכן נהגו בארצות האלו בזמן כמה גאונים וכמה רבנים שהיו בארץ הזאת למאות ואלפים, רבני אלפין ורבני מאונין, הכל היה כאין בעיניהם. סוף דבר קשתה יד לשונם עלינו, חזקו ידיהם הגבירו בלשונם.

ואני בראותי כי גבהו דבריהם אמרתי אענה אף אני חלקי, ונכנסתי עמם במשא ומתן, ושאלתי את פיהם זו מנין לכם שיהא הפסק עד שיהא צריך לחזור ולברך. ואם מפני שהרב ז"ל אמרה, באמת יודע אני על הרב ז"ל שהיה מופלג בחכמה ומופלא שבבית דין, שלא לחלוק עליו ולשנות אחר דבריו, ומ"מ אף אנו נהגנו בזה ע"פ רבנים גדולים שאין כמותם, אוקי גברי בהדי גברא ואוקי מנהגא אחוקיה, אלא הביאו ראייה, ואף הם טרחו ועיינו בספרי הרב בסוף מסכת ברכות ומצאו אותה ראייה שכתבתי. נמתי להם, בני, אע"פ שחייב אדם לומר בלשון רבו, (כלים פ"ח מ"ט) אין כאן ראייה כלל שיש הפסק, שאף כשנאמר בה אמן, ואם אמרו הרי זה בורות, לא אמרו הרי זה הפסק, ואלו היה הפסק, היה אומר ואם ענה לא יצא, והרי אין זה אלא כמו שאמרו בתלמוד שלנו בפרק שלשה שאכלו^א העונה אמן אחר ברכותיו הרי זה משובת, ותני הדין הרי זה מגונה, ותירץ, לא קשיא, הא בסוף בונה ירושלים, הא בסוף כל ברכה וברכה, כלומר שאם כשמברך ברכת המזון עונה אמן אחר עצמו בסוף בונה ירושלים, שהוא סוף כל הברכות—שהרי הטוב והמטיב אינה מן הכלל דלאו דאורייתא היא—הרי זה משובת, שראוי לומר אמן אחר סוף הברכות, להודיע שכבר נגמר הסדר, אבל אם עונה אמן לעצמו אחר כל ברכה וברכה, הרי זה מגונה, ומ"מ לא שיהיה הפסק, ואף כאן אף כשנאמר בו אמן, הרי זה בורות אמרו ומפני שלא נגמרו, אבל הרי זה הפסק לא אמרו. ואע"פ שכל שיחה שבין הברכה לעשיית הדבר שעליו מברכין היא הפסק, אמן מיהא אינו הפסק, שהרי אף בשאר שיחות של חולין ושל דברי הדימוות אם הוא מצורך הדבר שעליו בירך אינו הפסק, ובצדק אמרו בפרק כיצד מברכין (ברכות מ.) שאם אחר שבירך המוציא קודם שימזעם אמר מול

^אלשון ת"א שמות י"ח כ"ה.

^בבסליצת התלמוד כתובות כ',

^גברכות מ"ה, וכן בירושלמי ברכות סוף פ"ה דף כ"ד

ברוך אינו הפסק, ואינו צריך לחזור ולברך. וכן הביאו מלח, הביאו לפתח, וכן אפי' אמר גביל לתורי הואיל ואסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו, צורך מאכל הוא ואינו הפסק. וכן הדין במצות אם ברך על הלולב ונפל מידו ואמר בין הברכה למצוה תן לי הלולב, או אם לא היתה שם ערבה וביקש ממנו, אין זה הפסק, וכן בכל כיוצא בזה, והוא הדין והענין אם אותו דבר שהוא אומר הוא מעין הברכה שסיים, וכמו שיתבאר בסמוך, בנקיט כסא דשכרא ופתח בדשיכרא וסיים ברחמרא, אם כן עניית אמן שהוא קיום השבח וההודאה שבירך, אינו הפסק, שאינו אלא כענין הברכה עצמה שבירך. וכן אם אמר אל מלך נאמן, הן במקום אמן, הן שלא במקום אמן, או כל דבר שהוא שבח לבורא, ענין הברכה הוא ואינו הפסק, שכל שהוא מעין חתימת הברכה שבירך, או מעין הדבר שעליו בירך, אין הפסק.

וראיה לדבר בראשו של ברכות (ברכות י"ב) בשמועת נקיט כסא דשכרא בידיה וכו' לגרסת הרב אלפסאי והגאונים ז"ל נקיט כסא דשכרא בידיה וברוך ברכת שכר וסמך לה ברכת היין קודם שישתה, כגון שאמר בא"י אמ"ה שהנ"ב, בורא פרי הגפן, אע"פ שהפסיק בפה"ג בין חתימה הראויה לדבר שעליו, אינו הפסק, הואיל ומעין ברכה הוא, שכל שנותן שבח על שברא כך ובורא כך, מעין הברכה הוא, ואף כאן אמן הוא קשר קיום הברכה, שאותו שמברכין לו הוא נאמן בהבטחתו. ואף אל מלך נאמן שבח הבורא הוא ומעין החתימה, שהוא ית' בחר בעמו ישראל באהבה ושהוא נאמן בבחירתו ובאהבתו, או שהוא מעין השמע, להורות חוזק מציאותו, א"כ הן שיענה אמן, הן שיאמר אל מלך נאמן אין כאן הפסק כלל.

ושמא תאמר זכית בדין לענין שאינו צריך לחזור ולברך, אבל מדי בורות מיהא לא יצאת? והרי אתה מברך בכל יום שלא עשני בור, והרי נעשית בור במנהג זה.

נמתי להם יכולנא לשנויי לכו, שבזו [רק] בעניית אמן הוא שנעשית בור, שכל שאינו בסוף הברכות כולם, אין לו לענות אמן, שענייתו מורה שכבר נגמרו הברכות, והרי לא נגמרו; אדרבה הדבר שעליו אינו מברכין, עדיין הוא עתיד לבא. אבל כל שאינו אומר אמן, אלא אל מלך נאמן, אף כשיאמרתו במקום אמן, אין כאן הוכח לסילק ברכות, ומתוך כך אינו בורות, וכ"ש אם אמרו שלא במקום אמן, והפסק אין כאן, ישרי הוא אומר מעין הברכה או מעין השמע, ומ"מ ענין הדברים נראה לי לומר שאין כאן בורות אף בעניית אמן, ומפני שאפשר לדונם כסוף ברכות, והכלל ידוע בדין זה שאין בורות, אין גנאי בעניית אמן, אלא כל שעזבה על ברכה אחת לכד או בברכה שאינה סוף ברכות, שאלו בברכה אחת לכד, אף כשאין שם

יבספר המנהיג בהקדמתו: ואני מצאתי כי המברך נדמה לשטר החתום שלא נתקיים בכ"ד ויכול אדם להכחשו, ובאמן הוא מאושר ומקויים.

ברכה אחרת אין ראוי לומר אמן, ובשתי ברכות או יותר אין ראוי לומר אמן, אלא אחר אחרונה שבהם, ושהיא סוף ברכות, כגון בונה ירושלים שבברכת המזון וברכת שים שלום שבשמנה עשרה, אבל ברכות של מגילה הראשונה, אע"פ שהן מרובות אין אחריהן אמן, שאינן סוף ברכות, והאחרונה אע"פ שהוא סוף ענין, אין אחריה אמן, שאינה אלא ברכה אחת. ומ"מ ברכות ראשונות של שמע, הואיל ואין השמע מעכבן, וכמו שכתבנו במקומו, שברכות הללו אין מעכבות זו את זו, ולא מעכבות את שמע, ולא שמע מעכב אותן, אלא רשאי הוא לקרות שמע בלא ברכות, או ברכות בלא שמע, וכן הן עצמן אחת בלא חברתה, ומאחר שכן סוף ברכות הוא, ואף בעניית אמן שבו אין כאן בודות, ואין צריך לומר אל מלך נאמן.

ומה שאמרו בירושלמי (ירושלמי ברכות ס"ט אין עומדין). בפורס על שמע שאם ענה אמן אחר ברכתיו הרי זה בור, אפשר שהם מפרשים פורס על שמע כפירוש רבינו שלמה ז"ל¹ שפרשו בעשרה שבאו לבית הכנסת ומצאו צבור שהתפללו, ואף הם התפללו בינם לבין עצמם, אלא שרוצים לשמוע קדיש וברכו וקדושה שלא שמעם אחד מהם, או ששמעו מקצתם לא רובם, וכמו שאמרו במסכת סופרים (פרק י' הלכה ה') אין אומרים קדיש וברכו בפחות מעשרה, רבותינו שבמערב אמרו בשבעה, ויש אומרים ששה, והם מפרשים ששה, שאי אפשר לומר שבפחות מעשרה יהיו עונין קדיש וקדושה, אלא שמחלקותם תלוי בזה, שלדעת ת"ק דוקא בעשרה שלא שמעוה אחד מהם, ולדעת רבותינו [שבמערב] אף כשהשבעה לא שמעו ושהם רובא דמנכר, ולדעת יש אומרים אף בששה, שהם אע"פ שאינן רובא דמנכר, ומ"מ רבינו שלמה פי' בה אף בששמעו כולם, כל שיש בה אחד שלא שמע, ויש מפרשים שצריך שיהא שם אחד שלא התפלל, ולדבריהם פריסת שמע הוא שעומד אחד מאלו במעמד העשרה ואומר קדיש וברכו וברכה ראשונה ר"ל יוצר אור עד יוצר המאורות ומדלג אהבת עולם וק"ש, ובא לו לשמונה עשרה ואומרים קדושה, וע"ז אמרו שאם ענה אמן אחריה הרי זה בור, שאין עונין אמן אחר ברכה אחת. והעובר לפני התיבה שהוא נאמר על י"ח, פירושו שעונה על כל ברכה וברכה, והגושא את כפיו שהרי אינם אלא ברכה אחת, ושאינו סוף ענין, שהרי על הברכות שבנשיאת כפים היא כאה, כשמכרכין בא"י אמ"ה אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וגו'. והקורא בתורה פירושו אפי' באחרונה, הואיל ואינה אלא ברכה אחת, והמפמיר בנביא פירושו בראשונה ומפני שאינה אלא אחת ואינה סוף ענין, ואם תפרשנה כארוכה דוקא בין כל ברכה וברכה, וכן המכרך על כל אחת ממצות התורה, אם באחת, מפני שאין עונין אמן אחר עצמו בברכה אחת, ואם בהרבה כגון חנוכה, מפני שאינן סוף ברכות, הא כל שהן שתים או יותר והם סוף ענין, עונה אחר האחרונה. ומ"מ למו שמפרש פורס על שמע שמסדר הברכות על הסדר, ומברך שתי הברכות וקורא את שמע, על

¹ירש"י במגילה כ"ג: במשנה שם אין פורסין את שמע וכו'.

כרחנו אנו צריכים להורות לפי הירושלמי שיש בעניינת אמן שבהן בורות, מפני שאינו כוף ענין, אלא שבאל מלך נאמן מיהא אין בה לא הפסק ולא בורות.

ואף הרב ר' יהודה בר' יקר שהיה רבו של הרב הנזכר כתב בפ' התפלות שסוף ברכות הן, ושאפשר לענות אמן, ושבמקומו אומרים אל מלך נאמן. ואף הרב אלפאסי ז"ל כתב בתשובת שאלה, ששאלתם על איזו ברכה אדם עונה אמן אחר עצמו, כל ברכה שתופסת אחריה ברכה אחרת, אינו רשאי לענות אמן, וכל שאינו כן עונה אמן, כגון בונה ירושלים של ברכת המזון, שאין הטוב והמטיב מתחברת עמה, ששלשתן מן התורה והיא מדברי סופרים, וכגון הבוחר בעמו ישראל באהבה שאין אחריה אלא ק"ש שאינה מעכבת את הברכות, וכגון גאל ישראל שבברכה אחרונה של ק"ש, שק"ש לחדוד ותפלה לחדוד, אע"פ שצריך לסמוך גאולה לתפלה וכו', אלמא שהם סוברים שסוף ברכות הם. וא"כ צריכין לפרש פורס על שמע כפי' רבינו שלמה ז"ל (מגילה כ"ג.) וממעם שכתבנו, וכן עיקר שזהו לשון פורס, שמחלקן ואומר אחת מהן, וסמכו ע"ז מפני שאנשי משמר היו סומכין שלא לומר אלא ברכה אחת כמו שביארנו במקומו.

ואע"פ.....² פורס לשון מברך מענין כי הוא יברך הזבח (ש"א ט' יג) שתרנגומו יפרוס על דיבחא. אף זו נראה לי שרמו על פריסת שבבציעת המוציא תחלה לכל כדרי סעודה. ואע"פ שהרב רבינו משה ז"ל פירש בפריסת שמע כפ' האחרון (רטכ"ה ח' תפלה פ"ח מ"ה) האמת יעשה דרכו. נמצא מ"מ שיד שכלנו שזה שבאל מלך נאמן איננו הפסק ולא בורות. והוא שכל דבר האמור בתקנת חכמים אינה הפסק ולא בורות, שהרי בסמיכת גאולה לתפלה אמרו הכי (ברכות ד') והא אמר ר' יוחנן אומר ה' שפתי התפתח וכו', כלומר והוה ליה הפסק לסמיכתו, ותירץ כיון דתקינן ליה רבנן כגאולה דמי, וכן באכילה בסוכה מברך המוציא ומברך אחריה לישב בסוכה, ולא חששו להקדים ברכת ישיבת סוכה מפני ההפסק שבין ברכת המוציא לאכילת הלחם, שמאחר שמכח תקנה עושין כן אין כאן הפסק. ואף זו נתקן לומר אל מלך נאמן על פי הדרש, והוא בילמדנו פרשת קדושים ובפרשת ואתחנן³, אל תהא ק"ש קלה בעיניך שרמ"ח תיבות

ירבו של הרמב"ן ז"ל.

² חסר מקום ב' או ג' תיבות בב"י, ונראה שצ"ל שר' יהודה בן ברזילי מפרש וכו' עין רמב"ם הלכות תפלה פ"ח מ"ה ובהגהות מייסני שם שבביא הפ' הוה בשם ר' יהודה בן ברזילי, ובכ"מ שם מביא הפ' הוה בשם רבינו יונה בשם רבינו מאיר ז"ל. ובמגדל עז שם יאמר: וגדולים עמדו בשטתו ומצאו סמך לפרושו בת"י וכו', א"כ נמצא ד' פרושים להפורס על שמע.

³ והוא בתנחומא הוצאת בובר פ' קדושים ס' ו'. וע"ש בהערה כ"ה שמוכא ג"כ בשבולי הלקט, וכן בתניא דכתא ס' ד' איתא: וא"ת הרי בני' פרשיות שבק"ש יש רליט

יש בה, ורמ"ח אברים יש באדם, אמר הקב"ה שמור את שלי ואשמור את שלך. ואין רמ"ח תיבות בק"ש אלא בצירוף אל מלך נאמן וברוך שם כבוד מלכותו.

אלא שאף הם חזרו ואמרו שכבר הקשו תלמידים צרפתיים מוז לרבם, ושהשיבם שבאותם הדורות לא היו הצבור מברכים הברכות, מפני שעמי הארץ היו, אלא ש"ץ אומרן והם עונים אמן וקורין את שמע שהיא עיקר המצוה והיו רמ"ח תיבות עם אותו אמן שהיה להם כמקום אל מלך נאמן, או שהיו מחליפים אותם באל מלך נאמן.

נמתי להבי' כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה (יומא כ"ב), ואם היו עמי הארץ, היאך יודעים פרשיות של שמע יותר מן הברכות, והלא הרבה היה נקל להם לידע את הברכות מידיעת שמע, שהברכות אם הוסיף או גרע או החליף כל שלא שינה את המטבע יצא, ואלו בק"ש כל שהוסיף או גרע פסול. ועוד שהרי אמר² לא אמר פרשת צינית אינו אומר אמת, ופירשו, לא אמר פרשת צינית כגון שלא היה יודעה, אינו אומר ברכת אמת ויציב אע"פ שיודעה, אלמא ניחא מפי למימר בברכות ידעו, מגוף הפרשיות וממעם שכתבנו.

ועוד וכי בית הכנסת מלאה ריקנים, והיאך אפשר שלא יהא בצבור קצתם שהיו יודעין את הכל, והרי היודעים אין יוצאין בשל שליח צבור שאין ש"ץ מוציא את הבקי אלא מי שאינו בקי (רמב"ם ה' תפלה פ"ו ה"ט), וא"כ רמ"ח אברים של ע"ה משומרים ובאים מן המזיקין, והחכמים והבקיאים אין אבריהם נשמרים, התסהו תסהו, יציבא בארעא וגוירא בשמי שמיא (עירובין ט"ז) על כיוצא בזה אמרו (ברכות פ"ו) השמע לאזניך מה שאתה מוציא בפוך, אלא שהדבר ברור שכל שנתקן מצד חכמים אין בו לא הפסק ולא בורות. והרי אף באמצע המצוה אמרו בשכמל"ל, שאינו הפסק שנתקן לאמרו כמו שנתבאר בפסחים (נ"ו), וא"כ כל שכן בין הברכה למצוה, שהרי בשמיעת נקט כסא (ברכות י"ב) תמהו הרבה רבנים על הרב אלפסי ו"ל היאך אפשר לומר שבטעה באמצע הברכה יהא פשוט לו שיצא, יותר מבטעה בתוספות ברכה אחר השלמתה בין הברכה לדבר שבירך עליו.

תיבות ובשתוסף בשכמל"ו הרי רמ"ה? בתשובת הגאונים תירץ ר' דניאל גאון ו"ל: הוסיף עליהם אל מלך נאמן ויעלה לסנין רמ"ה, וכן מצאתי כמנהיג (ברלך תרמ"ו) סימן ל"ג ו"ל: לפי המדרש שמצאתי שמור לי וכו', נ"ל שצריך לענות אמן אחר עצמו ולומר אל מלך נאמן וכו', אולם בפ' ואחזקן לא נמצא בתנחומא לפנינו כ"ו, ובתק"ו תיקון י"ד: ד' פרשין דק"ש דאינון רמ"ח תיבן עם אל מלך נאמן, ובגין דלא יעבדון הפסקה תקינו למהדר ש"ץ ה' אלהיכם אמת.

מבטא תלמודית לרוב בירושלמי שקלים, נמתי לו' וכן בירושלמי יבמות, ונמתי לו' ובמפרי נשא פכ"ב, (הערה זו שייכות למעלה לדרך ט"ו.)

נראה שכונתו לברכות י"ד: שאמרו שם: לא אמר ה' אלהיכם אינו צ"ל אמת.

חזרו אותם התלמידים וצווחו אם דעת המדרש כן היאך לא נהגו כן בספרד ובארץ ישראל.

נמתי להם בני, בודאי זו חוקה מכלום. ואעפ"כ עוד לאלוה מלין, הוו יודעים שכל דבר הבא לנו מן המדרשות אינם הכרח לדין כאלו בא בתלמוד שלנו או בירושלמי ובריתא, אלא יוכל לקבלו מי שירצה, ומי שאינו רוצה אין בו הכרח. והנה, אנו נוהגים לסיים ברכת השכיבנו בחול שומר עמו ישראל לעד, ובליל שבת פורס סוכת שלום עלינו וכו'. והרי מצינו במדרש תלים² שבע ביום הללתיך אלו שבע מצות שבק"ש יוצר אור, ואהבה רבה, שמע, והיה אם שמוע, ויאמר, אמת ויציב, גאל ישראל, ולפי שאין מצות יציאת בערב מוסיף פורס סוכת שלום, אלמא שחתימת השכיבנו אף בחול ובכל יום הוא אומר פורס סוכת שלום לפי המדרש, ואף בירושלמי דרש³ ההיכל לפני (פ"א ו' י"ז) שכל הפנים פונות לשם, עד כדין בבנינו בחורבנו מנין. א"ר בון בנוי לתלפיות שכל הפיות מתפללין אליו בברכה בק"ש ובתפלה, בברכה [בברכת המזון]. בונה ירושלים, בק"ש פורס סוכת שלום וכו'.

ואף בקצת מדרשות (במ"ר פכ"א א') ראיתי, ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי גדול השלום שכל הברכות והתפלות חותמות בשלום, קרית שמע פורס סוכת שלום וכו'. עד הפורש סוכת שלום וכו' ברכת כהנים חותמה וישם לך שלום וכו' וכן במדרש ר' תנחומא (פ' פנחס ט' א') גדול השלום שאין כל העולם מתנהג אלא בשלום, וכן התורה כולה שלום, שחרית שואלין אותו בשלום, בערבית שואלין אותו בשלום, וקודין שמע ישראל וחותמין פורש סוכת שלום, תפלה חותמה שלום, ברכת כהנים חותמה שלום, למדת שהכל היו חותמין כן בברכת השכיבנו אף בחול, ואף קצת רבנים ראיתי שנוהגים כן עפ"י המדרש והירושלמי ואעפ"כ לא נתקבל מעולם אצל רוב העולם, ואף בשאלות לרב אחא משה א בפרשה ראשונה של סדר בראשית⁴ אמר מכאן רמז לומר ויהי נועם י"א עלינו במוצאי שבתות ובמוצאי יו"ט שחלו להיות בשבת, ואנו אין נוהגים כן בשום מקום אלא במוצאי שבת לכר, וכן הרבה כיוצא באלו, ואף זה מי שנהג נהג, ואין כאן לא הפסק ולא בורות, ומי שלא נהג לא נהג, וכ"ש בברכות אלו של ק"ש שאינן כשאר ברכות המצות לברך אשר קדשנו וכו' לקרות את שמע שיהא צריך לסמוך להם את שמע, אלא ברכות הן שנתקנו לעצמן ראשונה על מציאתו

¹ ר"ל הילמדנו שביא למעלה.

² לא מצאתיו רק בילקוט תלים רמז תתע"ח ח"ל: הביבין ישראל שהכין הקב"ה במצות וכו'. אבל הלשון בסופו הוא אומר פורס סוכת שלום, לא נמצא שם, בירושלמי ברכות פ"ד דף כ"א, ובש"ר פ"ד, ועיין בבלי ברכות ל: בשנויים.

³ בשאלות דפוס דהוינדנורט דף ב': ולכן ישראל מוכיחן בסדר מוצ"ש ואומרין ויהי נועם וכו' במוצאי שבתות ובמוצאי ימים טובים שחל להיות בשבת וכו', והנה ר"ב בראשון לציון מציין בצדו: בלומר מוצאי יו"ט האחזון ששוב אין קדושה לאחריו.

של יום, ושניה על חבת התורה, אלא שאחר שנתקנו תקנו לסמוך להם מצות שמע, ומכל מקום אינן מעכבות את שמע, ולא שמע מעכב אותן כמו שביארנו, וכן אין הסדר מעכב בהן, והרי הן כברכת מלכויות וזכרונות שופרות שנתקנו לעצמן, ואחר שנתקנו תקנו לתקוע על הסדר שלהן, ומ"מ לא הן מעכבות את השופרות ולא שופר מעכב אותן אלא מברכין בלא שופר ותקוע בלא אותם הכרכות, אלא של מצוה הואיל ונתקנו הוסיפו עליהן מצוה לתקוע על סדרן. ואף אלו הואיל ונתקנו נסדרו על השמע, וא"כ [אין?] הפסק מעכב בהן, והראיה שאנשי משמר אחרי שברכו ברכה אחת של שמע, היו סומכין לה עשרת הדברות ואח"כ קורין את שמע, ואם מפני שעשרת הדברות דומות לקריאת שמע כמו שאמרו בירושלמי (ירושלמי ברכות פ"א ו':) מפני שעשרת הדברות כלולות בהן אנכי ה' אלהיך [שמע ישראל] ה' אלהינו, לא יהיה לך אלהים אחרים, ה' אחד, לא תשא וכו' ואהבת וגו', מאן דרחים למלכא לא משתבע [בשמיה] לשיקרא, וזכור את יום השבת וכו' למען תזכרו ועשיתם וגו'. ודרשו בה זו שבת ששקולה כנגד כל המצוות, כבר את אביך וגו' למען יאריכון ימיך וגו', למען ירבו ימיכם, לא תרצח ואבדתם מהרה [מאן] דקסיל מתקפיל, [לא תנאף] ולא תתורו וגו' עינא וליבא תרין סרסורי דחטאה אינון וכו', לא תגנוב ואספת דגניך ולא דגנו של חבריך, לא תענה, אני ה' אלהיכם, וכתוב וה' אלהים אמת וכו' לא תחמוד, וכתבתם על מוות ביתך, ולא של חבריך. ואת בא לומר שמתוך שדומות לה אינו הפסק, אף כאל מלך נאמן כן, שהרי הוא מעין הברכה שבירך ומעין השמע כמו שביארנו. וכן מצינו שהותר בה להפסיק אף בשלא מן הענין לשאל מפני הכבוד ולהשיב לכל אדם, (ברכות י"ג. במשנה) ואלו היתה כשאר הברכות של מצוות, לא היינו מתירים אלא מפני היראה, ואף בוו היו מצריכים לחזור ולברך. וכן במה שאמרו תיכף לנמילת ידים ברכה כתב רבינו אפרים בפרק מי שמתו (שם כ"ג:) בשמועת הנכנס לסעודת קבע חולץ תפיליו שקודם שיברך נומל את ידיו ומניחן, ואח"כ מברך ואע"פ שאמרו תיכף לנמ"י ברכה, סמיכת המצוה מונעת שלא ליקרות הפסק, וכן המתעמש בתפלתו ממתין עד שיכלה הרוח ואומר רבון העולמים אתה יצרתני נקבים וכו' כדאיתא בההיא פירקא (שם כ"ד:) וחזור למקום שפסק, ואין דיבור זה הפסק. וכן אמרו (שם) ר' אבהו הוה אויל לקמיה דר' יוחנן והוה קרי ק"ש, כי מטא למבואות הממונפות פסק, א"ל להיכא אהדר וכו' ולא דנו זה כהפסק, אחר שהיה צורך הענין. ואף זו אין צריך לומר שאין בה לא בורות ולא הפסק, והדברים ברורים, ואשרי המדבר על אוזן שומעת.

י"ש בירושלמי לפנינו זו שבת שהיא שקולה כנגד מצותיה של תורה וכו'.
 ג' לפנינו בגמרא הוה קא אויל בת ריה דר"י.